

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (41 с., 408 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 245 с.

Вступ. Актуальність дослідження. Здобуття Україною незалежності та її вихід на міжнародну арену як суверенного суб'єкта міжнародних відносин створили якісно нові умови для розвитку вітчизняної історичної науки. Поновилася участь українських дослідників у міжнародних конгресах історичних наук, які від початку ХХ ст. і до сьогодні залишаються найбільш масовою та престижною формою кооперації істориків, що зумовлює особливий інтерес до їхньої історії та впливу на розвиток національних історичних наук.

Водночас, вітчизняна історіографія прагне освоїти і переосмислити теоретичні напрацювання західної історичної думки ХХ ст., багато із положень якої були представлені на міжнародних конгресах історичних наук 1950–1990-го рр. Визначальною особливістю цього періоду міжнародної кооперації істориків був вплив політики та ідеологічної конфронтації полярних суспільно-політичних систем, що надавало історичній науці функції їхньої легітимації. Однак в сучасній українській та зарубіжній історіографії представлені праці, в яких теоретичні дискусії та ідеологічне протистояння на конгресах аналізуються побіжно та фрагментарно. Включення результатів наукової роботи конгресів в контекст історіографічної ситуації другої половини ХХ ст. розширить наші знання про характерні риси розвитку світової історичної думки означеного періоду та розкриє значення самих конгресів як найбільш масштабної форми кооперації істориків.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в руслі наукової тематики історичного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка «Українська нація в загальноєвропейському вимірі: історія та сучасність» (державний реєстраційний номер 11БФ046-01). Тема дисертації затверджена Вченою радою Київського національного університету ім. Т. Шевченка 20 листопада 2008 р., протокол № 4.

Об'єктом дослідження є міжнародні конгреси історичних наук, як засіб наукової кооперації істориків, що визначали тенденції і напрями розвитку світової історичної науки періоду 1950–1990-го рр.

Предмет дослідження становлять теоретичні дискусії та ідеологічне протистояння на міжнародних конгресах історичних наук 1950–1990-го рр.

Хронологічні межі дослідження визначено 1950–1990 рр. Нижня межа дослідження обумовлена проведенням у 1950 р. в Парижі ІХ Міжнародного конгресу історичних наук, який ознаменував відновлення цієї форми кооперації після Другої світової війни. Верхня хронологічна межа окреслена

1990 р., коли відбувся XVII Міжнародний конгрес історичних наук у Мадриді. Ці хронологічні межі визначаються політико-ідеологічним протистоянням наддержав (СРСР та США) періоду «холодної війни», яке безпосередньо впливало на наукову атмосферу конгресів та обговорення проблем епістемології історії. В теоретико-методологічному вимірі цей період характеризувався соціально-орієнтованою парадигмою історичного пізнання як західної, так і радянської історичної науки.

Мета дослідження полягає у визначенні тематичної та змістовної відповідності теоретико-методологічних проблем історії, які обговорювалися на міжнародних конгресах історичних наук 1950–1990-го рр. світовому історіографічному дискурсу та встановленні фактору впливу «холодної війни» на наукову атмосферу конгресів.

Для реалізації цієї мети поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати історіографію та джерельну базу проблеми, визначити перспективи її подальшого опрацювання;
- розкрити організаційні основи та структуру роботи міжнародних конгресів історичних наук повоєнного періоду;
- з'ясувати впливи ідеологем «холодної війни» на тематику та наукову атмосферу конгресів;
- висвітлити дискусії щодо проблеми «об'єктивності» та «суб'єктивності» історичного пізнання та перетворення її в інструмент ідеологічної боротьби;
- прослідкувати тенденції обговорення на конгресах проблем соціально-орієнтованих моделей історичної науки;
- виявити форми презентації марксистсько-ленінської інтерпретації історії в контексті «західної» епістемології історії;
- визначити вплив антропологічного повороту та постмодерністської філософії історії на теоретичні дискусії на конгресах 1980–1990-го рр.

Методологічну основу дослідження становить загальнонауковий принцип історизму, який дозволив дослідити діяльність конгресів у відповідному історико-культурному контексті. Цей методологічний підхід забезпечив поєднання емпіричних методів дослідження, методів теоретичного пізнання і загальнологічних методів та прийомів (аналіз, синтез, системний підхід). Крім того, для розв'язання поставлених завдань застосовано спеціальні методи історичної науки: історико-структурний – для дослідження впливу організаційних основ конгресів на їх наукові результати; ідіографічний – для виявлення специфіки роботи кожного конгресу; проблемно-хронологічний – для з'ясування часових особливостей осмислення методологічних проблем історії на конгресах; історико-порівняльний – для визначення змістовної відповідності теоретичних проблем, які обговорювались на конгресах, світовим методологічним дискусіям 1950–1990-го рр.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що вперше у вітчизняній історіографії цілісно досліджено результати

обговорення теоретико-методологічних проблем історії на міжнародних конгресах історичних наук 1950–1990-го рр. та з'ясовано їх відповідність розвитку світової історичної думки другої половини ХХ ст. На підставі аналізу широкого кола джерел, вперше введених до наукового обігу, визначено вплив ідеологічного протистояння наддержав на наукову атмосферу конгресів. Суттєво розширено історичні знання про структуру роботи та організаційні особливості з'їздів. Спростовано твердження радянської історіографії про популярність на конгресах марксистсько-ленінської концепції історичного розвитку. Обґрунтовано висновок про значення конгресів 1950–1990-го рр. як майданчика для обміну думками між представниками різних течій, напрямів та підходів до вивчення минулого.

Практичне значення дисертації визначається її новизною та висновками. Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії міжнародної співпраці істориків, розвитку історичної науки та інтелектуальної думки у другій половині ХХ ст. Результати дослідження будуть корисними при написанні посібників та розробці спецкурсів з теорії та методології історії.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації оприлюднені на міжнародних наукових конференціях «У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод та джерело» (Харків, 2009), «Гуманітарні та соціальні науки 2010» (HSS-2010) (Львів, 2010), «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» (Луганськ, 2011), «Дні науки філософського факультету – 2011» (Київ, 2011), «Каразінські читання» (Харків, 2011) та всеукраїнських наукових конференціях «Методологічні засади історичної освіти в контексті профілізації старшої школи» (Кіровоград, 2010), «Шості Богданівські читання» (Черкаси, 2010). Зміст окремих розділів та загальні висновки дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри історії Росії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Публікації. Результати дослідження знайшли своє відображення у чотирьох одноосібних публікаціях на сторінках фахових видань та тезах виступів на шести наукових конференціях.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі **«Історіографія та джерельна база дослідження»** міститься історіографічний та джерелознавчий аналіз проблеми.

У підрозділі 1.1. *«Стан наукової розробки проблеми»* проаналізовано історіографію проблеми, яку умовно поділено на три групи. До першої групи віднесено праці з історії розвитку світової історичної думки та науки в другій половині ХХ ст., які дають цілісне уявлення про характерні риси історіографічної ситуації 1950–1990-го рр. та є важливими для з'ясування причин постановки теоретико-методологічних проблем історії на міжнародних конгресах істориків. Основоположне значення у цьому контексті займають дослідження американського історика Г. Іггерса, який у

розвитку історичної думки у ХХ ст. виділив парадигму аналітичної соціальної історії¹. Для розуміння сутності теоретичних дискусій на конгресах 1950–1960-х рр. важливою є колективна монографія під редакцією І. Дементєва та А. Патрушева, в якій проаналізовано характерний для повоєнної методології історичного пізнання ідіографічний напрям, що визначався відношенням до історії як науки про індивідуальні та унікальні явища². Також виділимо роботу Л. Зашкільняка, в якій зауважено на соціально-політичних доктринах, що чинили істотний вплив на історіографічну практику та відігравали помітну роль в ідеологічному протистоянні наддержав періоду 1950–1960-х рр.³

Для з'ясування теоретичних пошуків західноєвропейських та американських істориків у другій половині ХХ ст. важливе значення має розвідка С. Стельмаха. Зміну методологічних пріоритетів автор відносить до 1960–1970-х рр., пов'язуючи це із зародженням «нової культурної історії», яка перенесла центр інтересу істориків від структур і процесів на культуру, образи життя, внутрішні досвіди конкретних людей⁴. Особливості трансформації соціальної історії в соціокультурну прослідкувала Л. Рєпіна⁵. Також виділимо монографію німецького історика Л. Рафаеля, в якій проаналізовано розвиток різних течій соціальної історії 1960–1990-х рр., поширення історичної антропології та нової культурної історії⁶. Для визначення та характеристики проблем теорії та методології історії, які розглядалися на міжнародних конгресах історичних наук 1980–1990-го рр., важливе значення мають роботи про «лінгвістичний поворот» та вплив постмодерністської філософії на практику історіописання,⁷ а також спеціальні дослідження нових напрямів світової історіографії⁸.

¹ Iggers G. G. *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert. Ein kritischer Überblick im internationalen Zusammenhang* / Georg. G. Iggers. – Göttingen.: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007. – 175 s.

² *Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки. (Учебное пособие для студентов)* / Под ред. И. П. Дементьева, А. И. Патрушева. – М.: Простор, 2000. – 432 с.

³ Зашкільняк Л. *Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів* / Леонід Зашкільняк. – Львів: ПАІС, 2007. – 312 с.

⁴ Стельмах С. П. *Парадигми історичної думки у ХХ столітті* / Сергій Петрович Стельмах // *Політична думка*. – 1997. – № 4. – С. 153–169.

⁵ Рєпіна Л. П. *«Новая историческая наука» и социальная история. Изд. 2-е, испр. и доп.* / Лорина Петровна Рєпина. – М.: Издательство ЛКИ, 2009. – 320 с.

⁶ Raphael L. *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme: Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart* / Lutz Raphael. – München, 2003. – 292 s.

⁷ Кукарцева М. *Лингвистический поворот в историописании: эволюция, сущность и основные принципы* / М. Кукарцева // *Вопросы философии*. –

До другої історіографічної групи віднесено праці, присвячені окремим аспектам історії міжнародних конгресів історичних наук другої половини ХХ ст. Значну увагу їм приділено у дослідженнях західнонімецького історика К. Ердманна. Зауважимо, що теоретичні дискусії на міжнародних конгресах 1950–1980-х рр. він розглянув відособлено від провідних тенденцій розвитку тогочасної світової історіографії, а наукову роботу з'їздів тенденційно інтерпретував через прагнення істориків обох блоків до порозуміння⁹. Розширення підрозділів координуючого органу співпраці істориків – Міжнародного комітету історичних наук (далі – МКІН), новації у діяльності Бюро та Генеральної асамблеї, щоправда, без визначення їх ефективності для роботи конгресів, з'ясував французький історик М. Франсуа¹⁰. До другої групи також віднесено дослідження участі істориків СРСР у роботі міжнародних конгресів. В радянській історіографії панівною була теза про першість на форумах марксистсько-ленінської концепції історичного розвитку та позитивна оцінка роботи істориків соціалістичних країн, які її репрезентували¹¹. В сучасній російській історичній науці ситуація не змінилась: хоча М. Мохначева й порушила питання про необхідність

2006. – № 4. – С. 44–55; Хвостова К. В. Постмодернизм, синергетика и современная историческая наука / К. В. Хвостова // Новая и новейшая история. – 2006. – № 2. – С. 22–33; та ін.

⁸ К новому пониманию человека в истории: Очерки развития современной западной исторической мысли / Под ред. Б. Г. Могильницкого. – Томск.: Изд-во Томского ун-та, 1994. – 226 с.; Нові перспективи історіописання / П. Берк, Р. Дарнтон, А. Гаскелл та ін. ; Т. Портнова, А. Портнов (пер. з англ.) ; П. Берк (ред.). – К.: Ніка-Центр, 2004. – 387 с. – (Серія „Зміна парадигми” ; Вип. 5); та ін.

⁹ Erdmann K. D. La communauté oecuménique des historiens / K. D. Erdmann // Congrès international des sciences historiques (15; 1982; Bucarest). Actes. – Bucuresti: Ed. Acad. RSR. 4.1. – 1982. – P. 21–30; ders. Zur Geschichte der Internationalen Historikerkongresse. Ein Werkstattbericht / K. D. Erdmann // Geschichte in Wissenschaft u. Unterricht. – Stuttgart, 1985. – Jg. 36. – H. 8. – S. 535–553; ders. Die Ökumene der Historiker. Geschichte der International Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques / K. D. Erdmann. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987. – 492 s.

¹⁰ François M. Cinquante ans d'histoire du Comité Internationale des Sciences Historiques / Michel François [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cish.org/presentation/50-ans-histoire.htm>

¹¹ Бадя Л. В. Советские историки на международных конгрессах (20–50-е годы) / Л. В. Бадя. // История СССР. – 1974. – № 3. – С. 63–71; Дудзинская Е. А. Международные научные связи советских историков / Е. А. Дудзинская. – М.: Наука, 1978. – 290 с.; та ін.

неупередженого вивчення міжнародних зв'язків радянських істориків¹², проте нещодавно опублікований історичний огляд все ще повторює висновки радянської історіографії¹³.

До третьої історіографічної групи віднесено аналітичні огляди роботи окремих конгресів. Основний масив цієї групи становлять статті радянських делегатів, присвячені як цілісній роботі з'їздів (публікації у журналах «Вопросы истории», «Вестник АН СССР» тощо), так і певній хронологічній, тематичній чи конкретно-історичній проблематиці, що розглядалася на форумах (публікації у журналах «Средние века», «Новая и новейшая история», «История СССР», «Народы Азии и Африки» тощо). Автори упереджено висвітлювали результати конгресів, детально зупиняючись лише на тематиці, яка підтверджувала марксистсько-ленінське тлумачення суспільних змін в історії. Статті переповнені ідеологічними штампами та перебільшують здобутки радянської історичної науки, яка нібито з кожним конгресом підвищує міжнародний авторитет і «озброївшись» марксистською методологією демонструє перевагу над «буржуазною». Ідеологічно наближені до радянської історичної літератури статті в східнонімецькому журналі «Zeitschrift für Geschichtswissenschaft», чехословацькому журналі «Nová mysl» та польському часописі «Kwartalnik Historyczny».

Значно менше уваги роботі конгресів приділялося у західноєвропейських та американських фахових періодичних виданнях. Статті в «American Historical Review» та французькому «Revue historique» розкривають переважно окремі організаційні особливості проведення з'їздів, а на шпальтах західнонімецького «Historische Zeitschrift» охарактеризовано дискусії з вузького кола історичних проблем.

В сучасній зарубіжній історіографії ювілей Римського конгресу (1955) спровокував організацію на конгресі істориків у Сідней (2005) засідання «круглого столу», по слідах якого опубліковано серію статей¹⁴. Серед підготовлених розвідок виділимо статтю німецького історика У. Шульца, в

¹² Мохначева М. П. Советская историческая наука на международных научных форумах: истоки несостоявшегося диалога / М. П. Мохначева // Советская историография / Ю. Н. Афанасьев (ред); Российский гос. гуманитарный ун-т. – М., 1996. – С. 78–123.

¹³ Российские историки на международных конгрессах исторических наук (1900 – 2000 гг.). Исторический обзор. – М., 2005. – 202 с.

¹⁴ Maier Ch. Return to Rome: Half a Century of American Historiography in Light of the 1955 Congress for International Historical Studies / Charles S. Maier // La storiografia tra passato e futuro. Il X Congresso Internazionale di Scienze Storiche (Roma 1955) cinquant'anni dopo, Atti del Convegno Internazionale Roma, 21-24 settembre 2005. A cura di Hans Cools, Manuel Espadas Burgos, Michel Gras, Michael Matheus, Massimo Miglio. Premessa di Walter Geerts, redazione di Gerhard Kuck. – Roma, 2008. – P. 189–211; та ін.

якій проаналізовано складні взаємовідносини східно- та західнонімецьких істориків у переддень та на самому конгресі в Римі¹⁵.

Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчив, що в сучасній українській та зарубіжній історіографії теоретичні дискусії та ідеологічне протистояння на міжнародних конгресах історичних наук 1950–1990-го рр. ще не отримали належної уваги та потребують цілісного та всебічного дослідження.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження» охарактеризовано комплекс архівних та опублікованих матеріалів, використання яких дозволило вирішити завдання дисертаційного дослідження. Умовно вони поділені на чотири групи.

Основу джерельної бази дослідження складають опубліковані матеріали міжнародних конгресів історичних наук – тексти доповідей (Rapports) та стенограми засідань секцій (Actes). Їх виявлено у фондах Державної публічної історичної бібліотеки Росії, Російської державної бібліотеки, бібліотеки Інституту наукової інформації із суспільних наук (ИНИОН) РАН (всі – м. Москва), Бібліотеки Російської академії наук (БАН), Російської національної бібліотеки ім. С. Щедрина (всі – м. Санкт-Петербург). Зауважимо, що через свою багатомовність (тексти опубліковано англійською, німецькою, французькою, італійською, іспанською та російською мовами), ці матеріали раніше практично не залучалися до широкого наукового обігу. Їх інформативні можливості дозволили цілісно дослідити результати обговорення проблем теорії та методології історії на конгресах, з'ясувати вплив ідеологічного протистояння наддержав на роботу різних секцій та комісій. Також до першої групи джерел віднесено окремі російськомовні переклади доповідей іноземних істориків, підготовлені для Московського конгресу (1970), та передруки доповідей радянських делегатів у фаховій літературі.

Другу групу джерел становлять документи про участь радянських істориків у роботі конгресів. Переважно це матеріали з фондів Архіву Російської академії наук (м. Москва), більшість яких вперше введено до наукового обігу. У процесі дослідження опрацьовано фонди секції суспільних наук РАН, відділу історії РАН, XIII Міжнародного конгресу історичних наук у Москві (1970), особові фонди першого голови Національного комітету істориків СРСР Г. Панкратової, президента МКІН (1972–1975) Є. Жукова. Серед залучених до аналізу документів виділимо розширені стенограми засідань Бюро Відділу історії АН СРСР. На цих засіданнях радянські делегати ділилися своїми враженнями щодо роботи різних секцій та комісій, характеризували ідеологічну атмосферу конгресів,

¹⁵ Schulze W. Die deutschen Historiker auf dem Internationalen Historikerkongreß in Rom 1955 / Winfried Schulze // *Historie und Leben. Der Historiker als Wissenschaftler und Zeitgenosse. Festschrift für Lothar Gall* Herausgegeben von Dieter Hein, Klaus Hildebrand und Andreas Schulz. – Oldenbourg, 2006. – S. 89–102.

розглядали історичні проблеми, які отримали місце в дискусіях, аналізували виступи зарубіжних колег, окреслювали перспективи міжнародної співпраці істориків. Використання джерел другої групи дозволяє повніше розкрити роботу радянських істориків на конгресах та проаналізувати репрезентований ними марксистсько-ленінський підхід до вивчення історії.

Третю групу джерел складають матеріали періодичної преси про роботу керівних органів МКІН. Передусім вони представлені матеріалами Інформаційного бюлетеня МКІН, в якому публікувалися статuti комітету, а також витяги з рішень Бюро, Генеральної асамблеї, звіти про діяльність структурних підрозділів МКІН. Ці матеріали доповнено повідомленнями радянських делегатів в періодичній пресі, які містять важливі відомості про приєднання національних комітетів та афілійованих міжнародних організацій, зміни в організації та структурі роботи конгресів, особливості підготовки програми з'їздів. Джерела третьої групи дають змогу дослідити структурно-організаційні аспекти діяльності конгресів.

До четвертої групи віднесено джерела особового походження, переважно автокомунікативного характеру – подорожні записки, щоденники, спогади делегатів. Серед них виділимо спогади українських учених західної діаспори (І. Лисяка-Рудницького, Л. Біласа, І. Каменецького, О. Войценко, Л. Винара), в яких наводяться яскраві приклади ідеологічного протиборства на трибуні конгресів. Крім того, цінність становлять спогади польських делегатів про роботу конгресів у Стокгольмі, Відні, Москві, Сан-Франциско, в яких міститься інформація про особливості реформування організаційної структури з'їздів.

Отже, джерельна база дослідження є достатньо широкою та різноманітною, що дозволяє цілісно дослідити результати обговорення теоретико-методологічних проблем історії на міжнародних конгресах історичних наук 1950–1990-го рр., виявити вплив на них організаційних особливостей з'їздів та ідеологем «холодної війни».

У другому розділі дисертації **«Структурно-організаційні аспекти та політичні умови діяльності конгресів повоєнного періоду»** розкриваються організаційні основи роботи з'їздів та визначається вплив ідеологічного протистояння наддержав на наукові результати конгресів.

У підрозділі 2.1. *«Міжнародний комітет історичних наук: структурні підрозділи, керівні органи, основи функціонування»* охарактеризовано діяльність Міжнародного комітету історичних наук – координатора міжнародної співпраці істориків. З'ясовано, що впродовж другої половини ХХ ст. його структурні підрозділи розширилися в результаті приєднання національних комітетів істориків з соціалістичних країн, країн Азії, Африки та Латинської Америки, афілійованих міжнародних організацій (асоціації, комітети та інші об'єднання, що спеціалізувалися на наукових дослідженнях в галузі історичної науки) та внутрішніх комісій (створені для розробки наукових проектів та організації спеціалізованих наукових зустрічей). 28 липня 1977 р. афілійовані міжнародні організації було зрівняно в правах з

національними комітетами, що посилювало їхній вплив на формування програми конгресів. Керівні функції МКІН виконувала Генеральна асамблея, яка збиралася не рідше, ніж один раз в три роки, а також на початку та по закінченні конгресів. Кожен національний комітет і афілійована організація були представлені на ній одним делегатом, що забезпечувало рівні можливості для всіх членів МКІН. В перервах між конгресами координація діяльності МКІН покладалася на Бюро, яке складалося з президента, двох віце-президентів, шести членів, генерального секретаря та скарбника. Оновлення складу Бюро раз у п'ять років та врахування при цьому дольового представництва географічних регіонів планети забезпечувало його роботу від впливів геополітичного протистояння. 21 серпня 1975 р. для членів Бюро встановлено віковий ценз (до 70 років) та урегульовано механізм заміщення посади президента.

У підрозділі 2.2. *«Особливості організації та секційний поділ міжнародних конгресів істориків»* прослідковано зміни в організації та структурі роботи міжнародних конгресів історичних наук 1950–1990-го рр. З'ясовано, що міжнародні конгреси істориків скликалися кожні п'ять років, а їх робота відбувалися за секціями. На повоєнному з'їзді в Парижі (1950) секції вперше було поділено за галузями історичної науки (соціальна, економічна історія тощо). На Римському конгресі (1955) відновлено хронологічний принцип поділу секцій (стародавній світ, середні віки, нова та новітня історія), виокремлено секцію методології, а першочергове право у формуванні програми надано самим учасникам. На Віденському конгресі (1965) скасовано короткі доповіді (повідомлення), запроваджено «великі теми», створено секцію «Історія континентів», яка інтегрувала історію країн Азії, Африки та Латинської Америки в загальну тематику з'їздів, а в рамки основної програми конгресів включено засідання афілійованих організацій МКІН. На конгресі істориків у Штутгарті (1985) апробовано «круглі столи», які стали місцем для презентації нових підходів історіописання. Для підвищення фаховості та ґрунтовності дискусій на Віденському конгресі по кожній з «великих тем» вперше запроваджено роботу експертів та введено практику написання колективних доповідей, яку від конгресу істориків у Бухаресті (1980) поширено на секцію методології.

У підрозділі 2.3. *«Фактор «холодної війни» в тематиці та робочій атмосфері конгресів»* визначено вплив протистояння політичних систем світу на наукову кооперацію істориків. Встановлено, що найбільш відчутним воно було на конгресах історичних наук у Москві (1970) та Сан-Франциско (1975). У періоди розрядки геополітичної ситуації риторика учасників з'їздів набувала рис тактовності та взаємоповаги, а із зростанням напруги посилювалися антагонізм та безкомпромісність. Найбільш гострі дискусії між істориками ворогуючих блоків точилися навколо ролі Жовтневої революції в Росії, історії соціалістичного та робітничого руху, діяльності Комінтерну, політики колективної безпеки, причин та наслідків Другої світової війни, міжнародних відносин повоєнного часу. Активними

учасниками ідеологічної конфронтації були українські історики західної діаспори (М. Чубатий, П. Феденко, І. Лисяк-Рудницький, Т. Мацьків), які використовували трибуну конгресів для викриття національної політики СРСР. Згортання «холодної війни» та падіння партійного диктату в СРСР спричинили до завершення ідеологічного протистояння між істориками обох блоків, що засвідчив міжнародний конгрес історичних наук у Мадриді (1990).

У третьому розділі **«Проблеми епістемології історії на міжнародних конгресах істориків 1950–1970-х років»** проаналізовано обговорення делегатами проблеми суб'єктивності історичного пізнання та можливість сцієнтизації історії, які протиставлялися класовому підходу до вивчення минулого.

У підрозділі 3.1 *«Проблема суб'єктивності історичного пізнання»* розглянуто особливості осмислення західними делегатами проблеми суб'єктивного характеру історичного пізнання. Доведено, що її актуальність зумовлювалася зневірою в ідеї прогресу та поступальний розвиток людства, ґрунтований на раціональності. Учасники конгресів наполягали на важливому значенні історизму для розвитку історичної думки, зауважували на індивідуалізуючій стратегії історичного пізнання, вказували на вплив життєвого досвіду історика, його уяви та співпереживання під час дослідження минулого, порівнювали творчість історика з творчістю художника, наголошували на неможливості безстороннього вивчення історії, наближеного до природничих наук. Ці положення гостро критикували прихильники марксистсько-ленінського вчення, переконані у пізнаваності об'єктивних закономірностей історичного процесу. На конгресах 1970-х рр. новий імпульс обговоренню проблем суб'єктивності історичного пізнання надала робота Е. Карра *«Що таке історія?»*, яка звернула увагу на особистісні та загальнокультурні причини добору та визначення історичних фактів. Разом з тим, частина західних делегатів продовжували твердити про важливість категорії *«розуміння»* в історичному пізнанні.

У підрозділі 3.2. *«Сцієнтизація та квантифікація історії»* простежено тенденції обговорення на конгресах соціально-орієнтованих моделей історичної науки. З'ясовано, що на перших повоєнних з'їздах делегати закликали до активної інтеграції історії з іншими соціальними науками, запозичення соціальних теорій та моделей. Однак вже на конгресі в Москві (1970) учасники зауважували на обмеженнях методу інтерв'ювання, специфічному характері узагальнення в історії, а залучення інструментарію соціальних наук визнавали доцільним лише для вивчення минулого у синхронному вимірі. На конгресі в Сан-Франциско (1975) делегати підважили структуралістські підходи та конструювання історичних моделей, розкритикували наслідування істориками термінології соціальних наук, дійшли висновку про необхідність діалектичної взаємодії історії та соціології. Крім того, учасники конгресів 1970-х рр. зауважили на труднощах квантифікації історії, які виникають при характеристиці якісних історичних процесів, вказали на часту недостовірність історичних матеріалів, які

піддаються кількісній обробці, застерегли від строгості дослідних гіпотез, переведених на машинну мову.

У підрозділі 3.3. *«Марксистсько-ленінська концепція історичного розвитку та її критики»* встановлено форми репрезентації на конгресах формаційного підходу до вивчення історії. З'ясовано, що впродовж періоду «холодної війни» вірними адептами цієї інтерпретації історії були радянські історики та делегати з соціалістичних країн. Теоретичний підмурок марксистсько-ленінського вчення складала оптимістична віра в об'єктивне пізнання законів суспільного розвитку, яка протиставлялася «буржуазним» ідеалістичним концепціям. В залежності від переважаючого способу виробництва матеріальних благ в основі всесвітньої історії виділялася послідовна зміна соціально-економічних формацій. Головним рушієм суспільного розвитку визначалася класова боротьба, а її найвищою фазою, кульмінацією – революція. Західні історики та історики-емігранти з країн Центрально-Східної Європи критикували марксистсько-ленінську методологію за класовий підхід, матеріалізм, схематизм, номологізм, детермінізм, телеологізм у вивченні минулого.

У четвертому розділі **«Актуальні проблеми методології історії на міжнародних конгресах істориків 1980–1990-го років»** встановлено обговорення на конгресах проблем історичної компаративістики, культурно-антропологічної історії, постколоніальних студій, гендерних досліджень, «нової інтелектуальної історії», психоісторії тощо. Детально розглянуто роботу методологічної секції, де серед основних тем делегати обговорювали проблеми мови історика, усної історії та науковий доробок М. Вебера.

У підрозділі 4.1. *«Особливості мови історика»* висвітлено дискусії з проблем мови історика на конгресі історичних наук у Бухаресті (1980). Встановлено, що в центрі обговорення перебували питання обумовленості мови історика соціокультурним середовищем, її тісна залежність від розмовної та наукової мови, а також мови джерел. Водночас, делегати проаналізували вплив «лінгвістичного повороту» в історіографії. Вони хоча й зауважили на важливості риторичних форм для презентації історичних напрацювань, а також значення герменевтики для вивчення історії ідей, але рішуче виступили проти спроб зведення роботи історика до літературної творчості. Радянські історики та історики з соціалістичних країн робили акцент на детермінованість мови дослідника науковою та суспільною теорією, в першу чергу, марксистсько-ленінською методологією. Це положення викликало гостру критику західних делегатів, які зауважили, що робота історика несумісна з дотриманням догм, а уніфікація мови на основі класового підходу загрожує т.зв. «кінцем історії».

У підрозділі 4.2. *«Проблеми усної історії»* охарактеризовано обговорення проблем усної історії на конгресі істориків у Бухаресті (1980 р.). Встановлено, що частина делегатів підтримали положення про використання усних спогадів лише у ролі додаткового джерела історичного дослідження. Інші історики наполягали на першовартості усних свідчень у порівнянні з

писемними джерелами, наголошували на їх невід'ємній ролі для реконструкції повсякденного життя різних етнічних та соціальних груп, незамінність у заповненні т.зв. «білих плям» історії. Разом з тим, частина учасників засідання виступили з постпозитивістським підходом до спогадів та оцінки достовірності історичної пам'яті. Вони проаналізували практичні проблеми збирання усних свідчень, наголосили на значенні науково-технічного прогресу для розвитку усної історії, виокремили етапи підготовки та ведення інтерв'ю, розглянули критерії вибору респондентів, відзначили міждисциплінарний характер усної історії. Розмаїття висловлених думок яскраво ілюструє роль конгресів як майданчика для діалогу між представниками різних підходів до вивчення минулого.

У підрозділі 4.3. «Актуалізація наукової спадщини Макса Вебера» висвітлено спроби переосмислення на конгресі істориків у Штутгарті (1985) наукового доробку М. Вебера. З'ясовано, що західні делегати відзначили важливість обґрунтування М. Вебером принципів соціально-історичного пізнання, широту його історіософії, наголосили на цінності поняття ідеального типу, яке дозволяє вдало поєднувати теорію та емпірію в історичних дослідженнях. Тимчасом історики з СРСР та соціалістичних країн критикували М. Вебера за відступ від традицій класичної філософії, заперечення важливості виявлення каузальних зв'язків, що призводить до суб'єктивної інтерпретації історичного процесу, слабкість його методології у порівнянні з теорією класової боротьби, яка підтверджена суспільною дійсністю міжконтинентального соціалізму. Роботи М. Вебера з античної та середньовічної історії, а також соціології азійських суспільств оцінювалися делегатами неоднозначно.

У **висновках** сформульовано загальні результати дослідження та викладено основні положення дисертаційної роботи, які виносяться на захист:

– Теоретичні дискусії та ідеологічне протистояння на міжнародних конгресах історичних наук 1950–1990-го рр. ще не були предметом спеціального наукового дослідження та являють суттєву прогалину в українській та зарубіжній історіографії. Численні роботи з історії історичної думки та науки другої половини ХХ ст. зосереджені на загальних тенденціях розвитку епістемології історії і не визначають їх поширення на конгресах. Крім того, фрагментарне та поверхове висвітлення отримала інституційна історія МКІН, структура роботи конгресів, вплив на їх наукові результати протистояння наддержав періоду «холодної війни». Водночас, залучення широкого кола опублікованих та архівних джерел, різноманітних за походженням та інформативними можливостями, дозволяє успішно реалізувати мету роботи, розв'язати поставлені в дисертації завдання, дійти обґрунтованих висновків.

– Протягом 1950–1990-го рр. продовжувала зростати чисельність структурних підрозділів МКІН, що забезпечило його керівну роль у інтернаціональній співпраці істориків. Реформування діяльності Генеральної

асамблеї та Бюро покращило основи функціонування комітету. Нові умови міжнародної кооперації (створення комісій, асоціацій та інших інституцій історичного профілю; приєднання до інтернаціональної співпраці істориків з країн третього світу) та тенденції розвитку історичної науки (процеси інтеграції та фрагментації) спричинили до змін в організації та структурі роботи міжнародних конгресів історичних наук. Створений в результаті секційний поділ забезпечив місце теоретико-методологічним проблемам історії, різноманітній тематиці у хронологічному та географічному розрізі, а зміни у роботі засідань вивільнили час для дискусій між істориками з багатьох країн та регіонів.

– На робочу атмосферу та наукові результати конгресів перманентно впливало ідеологічне протистояння наддержав періоду «холодної війни». Кожен з ворогуючих блоків перетворював історію в інструмент ідеологічної легітимації власної суспільно-політичної доктрини та критики геополітичного супротивника. Радянські історики та історики з соціалістичних країн пропагували ідеї «світлого комуністичного майбутнього» та викривали вади капіталістичної системи, звинувачували її у європоцентризмі, імперіалізмі, національному та расовому пригніченні. Західні делегати та історики-емігранти з країн Центрально-Східної Європи обстоювали євроатлантичні цінності та критикували суспільно-політичний устрій СРСР, його соціально-економічний розвиток та експансіоністський характер зовнішньої політики. Лише послаблення геополітичної ситуації у середині 80-х рр. ХХ ст. сприяло нормалізації інтернаціональної кооперації істориків, створило умови для активної співпраці та налагодження ефективного наукового діалогу.

– В центрі ідеологічної конфронтації між істориками обох блоків перебували теоретико-методологічні підходи до інтерпретації історії. Твердження західних делегатів про суб'єктивний характер історичного пізнання, роль уяви історика, вплив його світогляду та загальної культури під час дослідження минулого зустрічали різкий спротив прихильників марксистсько-ленінського вчення, які постулювали необхідність встановлення об'єктивних закономірностей історичного процесу, важливих для прогнозування майбутнього розвитку людства. Політизація засідань відвертала увагу від наукового вирішення проблем, що часто підважувало доцільність проведення конгресів та дискредитувало їхні результати в очах наукової спільноти.

– Поширені в світовій історіографії 1950–1960-х рр. надії на сцієнтизацію історії здобули широку підтримку серед учасників Паризького конгресу істориків (1950), передусім адептів школи «Анналів», які пропагували міждисциплінарний підхід та ідею написання «тотальної історії». Однак повоєнні оптимістичні заклики до залучення методів соціології до історичних досліджень вже на конгресах 1970-х рр. змінилися поміркованою позицією, а спроби квантифікації історії визнано прийнятними лише зі значними теоретичними застереженнями та при вирішенні

обмеженого кола проблем. Висловлені в дискусіях ідеї засвідчили переорієнтацію світової історичної думки до більш виваженого використання інструментарію соціальних наук. З 1980-х рр. делегати зосереджують увагу на антропологічних підходах до вивчення історії.

– Активна участь у роботі конгресів радянських істориків та істориків з соціалістичних країн нав'язувала увагу до марксистсько-ленінської інтерпретації історії. Теоретичною базою цього підходу був історичний матеріалізм, ґрунтований на вченні про зміну соціально-економічних формацій, діалектику продуктивних сил та виробничих відносин. Репрезентовані на конгресах положення відповідали офіційному канону радянської історіографії та залишалися незмінними впродовж всього періоду «холодної війни». Матеріали дискусій переконливо доводять, що формаційний підхід не отримав широкої підтримки серед учасників засідань. Навпаки, західні історики та історики-емігранти з країн Центрально-Східної Європи постійно критикували марксистсько-ленінське вчення за слабкість тлумачних моделей у вивченні минулого. Це спростовує висновки радянської історіографії, яка в умовах ідеологічного протистояння періоду «холодної війни» надто перебільшувала свої методологічні «успіхи» на конгресах.

– Світові тенденції розвитку історичної думки, пов'язані з антропологічним поворотом та впливом постмодерністської філософії історії, отримали місце в теоретичних дискусіях на конгресах 1980–1990-го рр. Широкі можливості для їхньої презентації забезпечували «круглі столи» та засідання афілійованих міжнародних організацій. Робота методологічної секції, зведена до розгляду трьох-чотирьох тем та посилена запровадженням співдоповідей, також відображала зміну методологічних пріоритетів світової історичної думки. Це засвідчують результати обговорення проблеми мови історика (паралельно з традиційними підходами учасники аналізували вплив «лінгвістичного повороту» в історіографії), усної історії (разом з визнанням усних спогадів як важливого джерела для відтворення минулого дискутували про способи його верифікації та критерії надійності), методології М. Вебера (спричиненого «веберівським ренесансом» в світовій гуманітаристиці). Співіснування в дискусіях як відомих концепцій, так і новаційних підходів, суголосних світовому історіографічному розвитку, дає підстави говорити про значення конгресів як майданчика для діалогу між представниками багатьох напрямів, шкіл та парадигм історичної думки. Забезпечуючи умови для періодичних зустрічей істориків різноманітних ідеологічних, політичних, культурних, національних та теоретико-методологічних поглядів, міжнародні конгреси відіграли важливу роль у розвитку історичної науки та інтернаціональної співпраці істориків другої половини ХХ ст.

Публікації, які відображають основні положення дисертаційного дослідження:

1. Таборанський С. П. Міжнародні конгреси історичних наук повоєнного періоду в радянській історіографії (1955–1991 рр.) / С. П. Таборанський // Історичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 56–63.
2. Таборанський С. П. Проблема соціологізації історії на міжнародних конгресах історичних наук у Москві (1970) та Сан-Франциско (1975) / С. П. Таборанський // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки. – Вип. 14. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 165–173.
3. Таборанський С. П. Міжнародні конгреси історичних наук: зміни в організації та структурі роботи у другій половині ХХ ст. / С. П. Таборанський // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія Історія. – 2011. – Вип. 104. – С. 59–62.
4. Таборанський С. П. Мова історика в рецепції учасників XV Міжнародного конгресу історичних наук у Бухаресті (1980 р.) / С. П. Таборанський // Грані. – 2011. – № 3 (77) травень-червень. – С. 37–41.

Публікації, які додатково відображають основні положення дисертаційного дослідження:

1. Таборанський С. П. Проблеми усної історії на XV Міжнародному конгресі історичних наук у Бухаресті (1980 р.) / С. П. Таборанський // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело. Зб. наук. ст. / За ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. – Харків: ПП «ТОРГСІН ПЛЮС», 2010. – С. 225–235.
2. Таборанський С. П. Міжнародний комітет історичних наук: основи функціонування та інституційні новації другої половини ХХ ст. / С. П. Таборанський // Гуманітарні та соціальні науки: Матеріали II Міжнародної конференції молодих вчених HSS-2010. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – С. 58–59.
3. Таборанський С. П. Особливості секційного поділу на міжнародних конгресах історичних наук другої половини ХХ ст. / С. П. Таборанський // Шості Богданівські читання: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Зб. наук. праць / Ред. кол.: В. Масненко, Ю. Присяжнюк, В. Гарнага та ін. – Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С. Г., 2011. – С. 87–90.
4. Таборанський С. П. Філософсько-методологічні підстави історичного пізнання в концепції Е. Ротхакера / С. П. Таборанський // «Дні науки філософського факультету – 2011», Міжн. наук. конф. (2011; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2011», 20–21 квіт. 2011 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – Ч. 4. – С. 116–118.

5. Таборанський С. П. Ідеологічне протистояння на XI Міжнародному конгресі історичних наук в Стокгольмі 1960 р.: подолання стереотипів радянської історіографії / С. П. Таборанський // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: стат. та матеріали II Міжнар. наук.-прак. конф., присвяченої пам'яті професора Г. Л. Бондаревського (12-13 квіт. 2011 р., м. Луганськ) / Під ред. М. С. Бур'яна. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 634–637.
6. Таборанський С. П. Проблема суб'єктивності історичного пізнання на міжнародних конгресах істориків 1950–1970-х років / С. П. Таборанський // Методологічні засади історичної освіти в контексті профілізації старшої школи: матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції (Кіровоград, 21–22 жовтня 2010 р.). – Кіровоград: Видавництво КОШПО імені Василя Сухомлинського, 2012. – С. 54–57.

АНОТАЦІЯ

Таборанський С. П. Теоретичні дискусії та ідеологічне протистояння на міжнародних конгресах історичних наук (1950–1990 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – Київ, 2012.

В дисертації досліджено результати обговорення теоретико-методологічних проблем історії на міжнародних конгресах історичних наук 1950–1990-го рр., з'ясовано вплив на них організаційних особливостей з'їздів та ідеологічного протистояння наддержав періоду «холодної війни». Проаналізовано погляди делегатів на проблему суб'єктивного характеру історичного пізнання, можливості сцієнтизації та квантифікації історії, специфічні риси мови історика, проблеми усної історії, методологію М. Вебера. Спростовано твердження радянської історіографії про популярність на з'їздах марксистсько-ленінської концепції історичного розвитку. Встановлено значення конгресів як майданчика для обміну думками між представниками різних течій, напрямів та підходів до вивчення минулого.

Ключові слова: міжнародні конгреси історичних наук, ідеологічне протистояння, теорія та методологія історії, історичне пізнання, класовий підхід, мова історика, усна історія, методологія М. Вебера.

АННОТАЦИЯ

Таборанский С. П. Теоретические дискуссии и идеологическое противостояние на международных конгрессах исторических наук (1950–1990 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Киевский национальный

университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины. – Киев, 2012.

В диссертации исследованы результаты обсуждения теоретико-методологических проблем истории на международных конгрессах исторических наук 1950–1990-го гг., выяснено влияние на них организационных особенностей съездов и идеологического противостояния супердержав периода «холодной войны». Проанализированы взгляды делегатов на проблему субъективного характера исторического познания, возможности сциентизации и квантификации истории, специфические черты языка историка, проблемы устной истории, методологию М. Вебера. Развенчаны стереотипы советской историографии о популярности на съездах марксистско-ленинской концепции исторического развития. Установлено значение конгрессов в качестве площадки для обмена мнениями между представителями различных течений, направлений и подходов к изучению прошлого.

Ключевые слова: международные конгрессы исторических наук, идеологическое противостояние, теория и методология истории, историческое познание, классовый подход, язык историка, устная история, методология М. Вебера.

SUMMARY

Taboransky S. P. Theoretical discussions and ideological confrontation at the international conventions of historical studies (1950–1990). – Under the rights of manuscript.

Dissertation on the competition of scientific degree of candidate of historical sciences on speciality 07.00.02 – History of the world. – National Taras Shevchenko university of Kyiv Ministry of education and science, youth and sport of Ukraine. – Kyiv, 2012.

The scientific research studies the results of the discussion of theoretical-methodological problems in history at international conventions of historical studies in 1950–1990. In the research the organizational particularities of the conventions and ideological confrontation of the super states during the “Cold War” and the impact thereof have been studied.

During 1950–1990 the structure of the International Committee of Historical Studies has been expanded in expense of the National Committees of historians, newly created “in house” committees and affiliated organizations; the activity of the Assembly General and Bureau have been reorganized. Modifications in the organization and the structure of work of the international conventions of historical studies ensured that the theoretical-methodological problems of the history and diverse topics took their place in chronological and geographical section. They provided vast possibilities for exchanging of thoughts between the historians in different countries and regions.

The working atmosphere has been perseverely impacted by ideological confrontation of the super states during the period of “Cold War”. Each of the

parties distorted the history with the purpose to transform it into the instrument aimed at legitimating the ideological social-political doctrine and in order to enhance the criticism of the opponent. The most sharp discussions rose at the differences in theoretical-methodological approaches to the study of history. The statements made by the western colleagues about the subjective nature of the historical cognition were confronted with the sharp opposition from the supporters of Marks-Lenin studies which were based on the necessity to establish objective natural laws in the historical process. It was only the weakening of the geopolitical situation in the middle of 80th in the XX cent. that brought the harmony into the international cooperation of historians.

The international conventions of the historians in 1950–1970 have attracted the attention of the delegates to the problem of social-oriented models of historical studies. It was as late as in conventions in the 1970 when the postwar optimistic calls to engage methods of sociological and historical researches changed to more considerate position. At the same time the attempts to quantify the history were acknowledged by the delegates only when it came to solving of a limited number of problems.

Active participation in the conventions of the Soviet historians and historians from the socialism countries has drawn the attention to the Marks-Lenin interpretation of history. The western colleagues and historian emigrants from the countries of Central Eastern Europe have been permanently critical of Marks-Lenin studies for its superficial oversimplification and dogmatism in the studies of the past.

The “round tables” which have been brought as a part of the conventions and inclusion in the main program of affiliated international organizations have expanded the possibilities for the presentation of new approaches to the history depiction in 1980–1990. The discussions included problems of historical comparativistic, cultural and anthropological history, postcolonial studies, gender researches, psychohistory etc. Singling out a few themes for the work of the methodological section and introduction of a system of collective reports has proved to be beneficial to the validity and depth of the scientific discussions. The prove is the discussions on the specifics of the language of the historian, problems in the verbal history and methodology of M. Weber.

The clue of the scientific value of the conventions is in the ability to create a dialogue between the representatives of various directions, schools and paradigms of historical thought.

Key words: international conventions of the historical studies; ideological confrontation; theory and methodology of history; historic cognition; class approach; language of a historian; verbal history; methodology of M. Weber.